

LBRIS

We know
books

Radu Ciobanu

**Memorialiști
prin vreme**

LIMES
2022

Cuprins

<i>Argument</i>	5
Prin două veacuri.....	8
Războiul inițiativ	18
Sensul pierdut	25
Labirintul lumii.....	30
O vârstă și o vreme	35
La mila Europei	46
Ultimul mesaj al lui Tony Judt	54
Terapie epistolară	59
Școala vieții	65
Un domn de stânga	72
Un monument literar.....	78
Un papugi de București	85
„Să povestesc acum...”	93
Trei femei și istoria.....	98
Refugiu în „timpul magic”	103
Nu uita, învață, salvează!.....	109
Caietul tezaur.....	116
Sub semnul seninătății	123
Tărâmul dintâi	129
Memorii deviate.....	135

Amintiri de dronă	141
Un învingător.....	146
Poemul despărțirilor	151
Dialoguri epistolare.....	157
Chemarea altor lumi	159
Frații Cioran.....	166
Vestigiile unei prietenii	174
Evadarea din turmă.....	179
Între dezastre și miracole.....	184
În familie	194
Rezistența prin iubire.....	200
Zăpezile de altădată	206
Voluptăți epistolare	211
Convorbiri.....	217
Arta dialogului.....	219
O cozerie.....	222
Inaparentul M.I.....	228
Moștenitorii unei tradiții.....	235
Istoria inteligentă.....	240
Severineni colocviali	245
Orgoliu și smerenie.....	250
Lectura, – apă adâncă	256

Prin două veacuri

Fluvialele memorii ale Sabinei Cantacuzino, intitulate modest și prozaic *Din viața familiei Ion C. Brătianu. 1821-1891*¹, îndeplinesc cu prisosință, pentru un cititor neavizat, condiția de *saga*, specie literară care presupune fuziunea dintre istorie și mit. Nu e, însă, decât o aparență. Într-adevăr, un episod precum acela al unui rege care, la moartea fostului său prim-ministru, vine la catafalcul acestuia și-i sărută mâna, frizează pura mitologie. El a fost însă cât se poate de real și nu este decât una dintre secvențele fabuloase care conferă acestor memorii puterea de seducție. Este, de fapt, un efect de perspectivă: întregul veac XIX a dobândit de mult, pentru timpul nostru dezvrăjit, un prestigiu mitic. Și, în cazul memorialiștilor care l-au cunoscut nemijlocit sau al celor care îl evocă întemeiați doar pe resurse livrești, se remarcă de obicei o irezistibilă, dar explicabilă tendință idealizantă. Ea e perceptibilă și în memoriile Sabinei Cantacuzino și e firesc, de vreme ce a început scrierea lor în 1921, când se împlineau o sută de ani de la nașterea ilustrului ei părinte Ion C. Brătianu.

Avea la acea dată 58 de ani, vârsta când nostalgiile devin tot mai expresive, își adorase părintele, iar amintirile sub imperiul cărora începe să scrie sunt copleșitoare sub aspect afectiv. Totuși nu până la a denatura realitatea. Evocările a numeroase episoade sunt introduse prin sintagma *pe atunci*, împovărată de fiecare dată de admirația pentru niște exemplare realități dispărute: „Pe atunci, miniștrii care stau câțiva ani în funcțiune ieșeau ruinați, nemaie executându-și

¹ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu. 1821-1891*. București, Humanitas, „Memorii. Jurnale – Vintage”, 2013.

profesiunea și neglijându-și afacerile”, sau: „Pe atunci, fruntașii Partidului Liberal: Goleștii, Bălceștii, Rosettii, Brătienii, dr. Grădeanu formau ca o familie mare, fiecare punând la dispoziția celorlalți tot ce avea”. Și, realmente, imagina pe care o reconstituie Sabina Cantacuzino este aceea a unei mari familii din care disensiunile n-au lipsit, dar în care a prevalat întotdeauna, animată de suflul încă energizant de la '48, preocuparea pentru propășirea nației. Lecturile de-o viață mi-au confirmat adevărul intuit că marile familii banato-ardelene sunt înrudite prin alianțe matrimoniale, formând o vastă rețea, precum rămurișul unei păduri. Același fenomen s-a produs și în „Vechiul Regat”, iar el este cât se poate de evident în memoriile Sabinei Cantacuzino, unde familia în general, prin sute de personaje memorabile, și aceea Brătienilor în special, ocupă prim-planul, revelându-și cititorului de azi rostul pe care atât de pregnant l-a definit Barbu Cioculescu într-o convorbire cu Monica Pillat: „Familia era puternică, prezentă, cuprinzătoare, mari familii contribuseră la ridicarea stărilor și o făceau mai departe.”² E vorba, deci, de mari familii, nu de mari clanuri banditești, precum cele care contribuie azi nu la ridicarea, ci la surparea stărilor.

Memoriile Sabinei Cantacuzino apar sub îngrijirea doamnei Elisabeta Simion, într-o ediție însoțită de întregul aparat de rigoare pentru astfel de opere, note și indice, constituind ele însele o laborioasă operă adițională. Într-o amplă și documentată până la detaliu *Introducere*, d-sa configurează portretul autoarei întru edificarea cititorului încă din startul lecturii asupra unei personalități excepționale și pluridotate, prea puțin cunoscută până acum. Voi spune doar că, în galeria, din fericire bogată, a marilor doamne ale culturii românești, Sabina Cantacuzino (1863-1944) a fost o prezență proeminentă, inițiatore a numeroase acțiuni și instituții civice și

² Monica Pillat și Barbu Cioculescu, *Povestind despre atunci*. București. Humanitas [Portrete în dialog], 2012.

sociale, reprezentantă și evocatoare a celei mai strălucite epoci din istoria noastră: întemeierea regatului și a României moderne și configurarea României Mari. Mi se pare simbolic semnificativ amănuntul că s-a stins exact în ziua de 23 august 1944, ca și când ar fi știut că tipul uman pe care-l reprezenta nu mai avea nicio șansă în fața iminentei apocalipse roșii. Și-a scris amintirile *sine ira et studio*, dar cu dragoste și admirație nu doar pentru propria familie, ci pentru toate marile personalități printre care a avut privilegiul să trăiască. Nu face considerații politice, nici speculații contrafactice retrospective asupra evenimentelor, observă și redă totul cu acuratețe și preocupare etică, interesată prioritar de istoriile familiale, private, cu evidenta intenție de a oferi modele comportamentale pentru societatea grav distorsionată deja la data când ea începea să scrie: „Nu se poate tăgădui” – spune ea – „mai ales într-un stat mic, unde oamenii de seamă sunt puțini la număr și în *contact continuu* [subl. RC], că o viață privată nepătată are o mare înrâurire pentru a da autoritatea necesară conducătorilor neamului”. Pe lângă marile evenimente din propria familie, numeroasă și solidară, cu copii cultivați și educați pentru o viață austeră, Sabina Cantacuzino include în fluxul ei memorialistic toate marile familii ale veacului XIX, inclusiv familia regală, cercurile intelectuale – medici, profesori, artiști, diplomați români și străini - ceea ce se configurează în cele din urmă într-o vastă frescă a vremii, plină de viață, culoare, pitoresc, mici picanterii și secvențe epice din care nu lipsesc nici observații ale căror semnificații își prelungesc ecoul până azi. Astfel, iată, sunt evocați și portretizați aproape toți diplomații acreditați la București, aflați în relații cordiale cu Ion C. Brătianu și deveniți obișnuiți ai vizitelor în familia sa. A existat însă și o excepție: „Legatia rusă avea cel mai frumos local [...] dar stăpânii aveau ceva sălbatic și ca fizic, și ca mentalitate. Dânsa avea un aer asiatic; el trebuie să fi avut în vene sânge căzăcesc, pe lângă cel muscălesc, sau cerkez. Toate mijloacele îi erau bune: comploturi, atentate, manifestări publice, amestec în alegeri prin agenții lui, nu cruța nimic...”. *No comment*.

Toată această amplă compoziție în care Istoria cu majusculă se articulează cu mica istorie cotidiană și cu detaliul aparent insignifiant, dar definitoriu, se înalță pe doi piloni exponențiali pentru rigorile civice și morale, ca și pentru habitudinile și acea *savoir vivre* care au contribuit, toate, la prestigiul veacului. Ei sunt, așa cum reies din retrospectiva Sabinei Cantacuzino, Tata și Regele. Două caractere integre și complementare. Impunătoare prin verticalitate. Între Carol I și Ion C. Brătianu, care l-a adus efectiv în Țară și i-a susținut ascensiunea glorioasă, au existat și disensiuni. Cea mai gravă s-a exprimat în audiența, care a dobândit, în timp, aură mitică, în timpul căreia Regele l-a ținut pe Președintele Consiliului în picioare, iar, la plecare, nu i-a întins decât două degete. Ceea ce nu l-a împiedicat ca, la pierderea acestuia, să-i aducă la catafalc acel suprem omagiu de care aminteam mai sus. Ion C. Brătianu a fost omul care merita o astfel de recunoaștere. Încă din prima tinerețe a avut sentimentul că e purtătorul unui destin dedicat integral patriei și abia apoi familiei. Fetei minunate care urma să-i devină soție i-a spus de la început, explicit și onest, ce o așteaptă. Răspunsul ei „...a fost afirmativ hotărât la condițiunile ce i-a pus tata de a duce o viață de jertfă când interesele țării o vor cere, de a trăi la țară, de a renunța la lume, de a se aștepta să-și vadă bărbatul în închisoare, în exil, de a-și sacrifica la nevoie starea, în fine de a deveni soția unui om al cărui țel în viață era țara”. Sabina Cantacuzino scrie cu nedisimulată mândrie despre stilul de viață al tatălui, care nu se relaxa decât la moșia de la Florica, un topos mirabil, prielnic întregii familii și care, în evocările Sabinei Cantacuzino, ocupă un spațiu de neignorat, cu o bogată investiție afectivă. Altfel, tatăl își începea zilele la 4 dimineața și se retrăgea la 9 seara, oră de la care nu mai ieșea nicăieri, refractar la orice fel de reuniuni, fie ele recepții, dineuri ori spectacole. Se pare că n-a făcut decât două excepții: prima, când a însoțit-o pe Sabina la întâiul ei bal de la Curte, cealaltă, când a participat la premiera cu *Fântâna Blanduziei*, în prezența autorului.

Sabina Cantacuzino povestește, povestește, se lasă furată de puternicul curent al amintirilor și, din când în când, parcă speriată, își dă seama și revine: „Dar haide să ne întoarcem la sosirea Domnitorului...” sau „Dar să ne întoarcem la viața noastră patriarhală” [de la Florica - nota RC] sau „Să revenim la 1879...” etc. Astfel, din propriile trăiri și amintiri, ca și din luxurianta corespondență a familiei, reînvie o lume de care, din păcate, ne înstrăinăm tot mai mult și, desigur, ireversibil. Ceea ce mi s-a părut totuși curios în această vastă reconstituire memorialistică este amănuntul că Sabina Cantacuzino evocă, printre sutele de personaje, și o seamă de artiști, pictori, arhitecți, scriitori – Alecsandri, Odobescu, Ion Ghica, Nicu Gane – pe Kogălniceanu și Maiorescu doar în treacăt și numai în context politic – dar sub nici o formă și niciodată pe Eminescu, Caragiale, Macedonski, Slavici, Vlahuță, nume de prim-plan, turbionare, s-ar putea zice, în viața culturală, politică și mediatică a vremii. Nu-mi asum riscul vreunei speculații explicative a ceea ce mi se pare mai curând o stranie eludare decât o candidă omisiune, dar cred că răspunsul s-ar putea afla în culisele vieții politice, unde Sabina Cantacuzino nu s-a aventurat. Oricum, încheind lectura acestei acaparante cărți, mi-am amintit spontan și perfect concluziv exclamația dezolată a lui Dan C. Mihăilescu din finalul capitolului introductiv al cărții sale dedicate „feminității exemplare” românești, *Castelul, biblioteca, pușcăriia*, (Humanitas, 2013): „...ce mult am avut, ce nimic ne-a rămas.”

În acest prim volum, cea mai mare parte a evocărilor sunt reconstituirii întemeiate pe tradițiile, documentele și istoria orală a familiei. Amintiri directe, din trăirile personale ale autoarei, pot fi considerate abia cele de prin 1873. Toate evocă însă vremea glorioasă a întemeierii României moderne și a accesului ei în concertul, chiar dacă dizarmonic, al statelor europene. Sigur, au existat și atunci disensiuni, lupte politice acerbe, polemici, ticăloșii, chiar și câte un atentat, dar epoca nu era totuși una a dezastrelor. Or, cu cel de al

doilea volum (1914-1941)³, Sabina Cantacuzino pătrunde nemijlocit, ca personaj principal, actor și comentator, în plină epocă a dezastrelor. În primul volum e senină și sfătoasă. În al doilea, implicată direct, e precipitată, nervoasă, indignată sau euforică, sfârșind într-o scârbită dezavuare a evenimentelor abominabile din anii 1940-41, care au culminat cu „statul național-legionar”.

În al doilea volum, viața apare mai tumultuoasă, întâmplări, sute de personaje, conjuncturi militare și politice, replici memorabile, într-un cuvânt o viață efervescentă și pasională, solicitând din plin participarea umorală a autoarei, care, mai ales spre sfârșitul perioadei evocate, își scrie însemnările la cald, ca martoră sau participantă directă. Se impun totuși aici patru nuclee de maximă tensiune a narațiunii: ocupația Bucureștilor, detenția de la mănăstirea Pasărea, momentul victoriei și împlinirii României Mari și, în fine, al patrulea, un fel de addenda, introdusă ca „un adaos de însemnări 1870-1941”, poate cel mai interesant dintre ele, întrucât cel mai apropiat în timp de noi.

Referindu-se, în romanul *Zăpezile de altădată*, la Primul Război, Gregor von Rezzori făcea această remarcă retrospectivă: „Din peisajul fantomatic al craterelor lăsate de bombe și al tranșeelelor se ridicase o nouă seminție umană, a cărei bestialitate nu mai cunoștea nici o limită. Un Stalin, un Hitler aveau de acum o nelimitată libertate de acțiune.”⁴ Însemnările Sabinei Cantacuzino nu fac decât să confirme această aserțiune. Din epoca cea bellă, creativă și rafinată, ea s-a văzut proiectată în plină barbarie. Nu pe vreun câmp de luptă, ci în cotidianul unei capitale europene, căzută sub ocupație, unde abuzurile, spoliierile, jafurile se dezlănțuiseră cu o violență pe care nimeni n-o prevăzuse și nu și-o putuse imagina. Perplexitatea ei se

³ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu. 1914-1919*. Cu un adaos de însemnări 1870-1941. Ediția a III-a revăzută. Note, indice și ediție îngrijită de dr. Elisabeta Simion. București. Humanitas [Memorii. Jurnale], 2014.

⁴ Gregor von Rezzori, *Zăpezile de altădată. Portrete pentru o autobiografie pe care nu o voi scrie niciodată*. Traducere din limba germană de Sanda Munteanu. București. Humanitas [Memorii. Jurnale], 2012.

manifestă mai ales în fața constatării că toate acestea se petreceau cu participarea și sub oblăduirea armatei unui popor de mare cultură, precum cel german. Soldatesca e însă aceeași întotdeauna și pretutindeni, indiferent de părțile combatante. Unde pui că, alături de nemții ocupanți, mai erau unguri, bulgari și turci. Dintre aceștia, turcii erau cei mai omenoși, ungurii „trufași și obraznici”, iar bulgarii cei mai afurisiți, greu îngăduiți chiar de germani, care-i tratau de sus, ca pe niște vasali. Sabina Cantacuzino are privirea acută și-i judecă pe toți prin lentila faptelor, care sunt de ordinul faptului divers și al detaliului eclatant, precum chiolhanul ofițeresc în cursul căruia cupele de șampanie sunt golite în pianul de concert, „ca să cânte mai frumos.” Germanii rămân totuși cei mai aproape de civilitate. Când bulgarii fură de la Academia Română documentele slavone sau, de la Patriarhie, moaștele Sfântului Dimitrie, ei sunt cei care, printr-un aghiotant al feldmareșalului von Mackensen, restabilesc ordinea în favoarea instituțiilor spoliata. De altfel, von Mackensen avea reputația unui militar de onoare și se bucura în opinia publică de un respect rece. În treacăt fie zis, aceeași atitudine de admirativ respect a populației față de feldmareșal o găsim menționată și în documentele vremii privind prezența sa temporară în Timișoara. Dar virtuțile militarului n-o impresionează pe Sabina Cantacuzino care, când li se încrucișează drumurile – ea pe jos, el călare, urmat de suită – întoarce capul ostentativ și își ridică manșonul în dreptul ochilor. O parte a familiei, împreună cu Casa Regală și guvernul, a luat calea pribegiei, la Iași. Ea cu Mama lor, prea bătrână pentru bejenie, au rămas sub ocupație. Lucrează într-un spital și suportă toate ororile dintr-un spital de campanie și toate mitocăniile și agresiunile ocupantului în varii ipostaze. Dar e o luptătoare și e mândră și ușor ilară, când își mărturisește bravura: „Din fericire, nu numai nu cunoșteam simțământul de frică, dar vederea lor mă îndârjea așa de grozav, încât îi speriam.” Cu aceeași înverșunare îi detesta pe germanofili colabo și mai ales pe doamnele din *high life*, în frunte cu Martha Bibescu, care aranjau sindrofii mondene, anturate de ofițerimea ocupantă. Toți aceștia sunt considerați renegați și clasați ca atare, fără drept de apel: „Pentru renegații noștri nu putem avea decât dispreț și dezgust.” Așa

stând lucrurile, ținând seama și de manifestările ei publice foarte vocale împotriva ocupanților, Sabina Cantacuzino sfârșește prin a fi internată la mănăstirea Pasărea, devenită loc de detenție pentru indezirabili.

La Pasărea o deprimă lipsa unui confort elementar și fânțării. Singura consolare îi rămâne natura, „în veci tânără și încrezătoare” și singurul lucru familiar... luna: „Mă uitam la ea ca la unicul lucru cunoscut și prieten.” Atmosfera e însă deplorabilă, călugărițele „ignorante până la extrem”, un popă Cristea „deștept, energic, hatalău și bețiv, era polițistul german din mănăstire și din cele două sate”, iar stareța „trebuie să fi patronat aici fel de fel de istorii și aventuri amoroase. Pasărea a fost desigur un loc de întâlnire în timpurile normale, numai lista persoanelor care au frecventat-o o mărturisește.” Și din listă sunt citate câteva nume de notorietate din care nu lipsește nici cel al celebrei Mița Biciclista. La acestea se adaugă abuzurile specifice ocupației, la care se vede și acolo nevoită să asiste revoltată și neputincioasă: rechiziția clopotelor, tăierea pădurii, uciderea câinilor, ordin pe care țigani refuză să-l execute. În fine, evenimentele, fie că sunt din acestea, locale și mărunte, fie că se petrec la scara conflagrației mondiale, se precipită vertiginos, iar însemnările Sabinei Cantacuzino se străduiesc să țină pasul, să nu omită nimic.

După cele nouă luni de exil la Pasărea, urmează partea cea mai luminoasă a însemnărilor, când coșmarul ocupației se sfârșește. Revin în Capitală întâi guvernul, apoi Regele, au loc momente emoționante, Regele oprește cortegiul la revenirea în București și descalecă pentru a-i strânge mâna și a-i mulțumi lui „Ionel” – I. I. C. Brărtianu – care-i ieșise în întâmpinare în fruntea mulțimii entuziaste; Miron Cristea, viitorul patriarh, îi sărută, împotriva canoanelor, mâna bătrânei doamne Brătianu, iar memorialista devine euforică, fără a-și pierde însă ochiul realist: „În acele momente de însuflețire” – remarcă ea – „aceste gesturi erau mișcătoare, în timpuri obișnuite ar fi fost ridicole.” Galeria personajelor se îmbogățește acum considerabil cu ardeleni, bănațeni, basarabeni, interesante fiind disocierile memorialistei între modul de percepție a Transilvaniei și Basarabiei.

Apar însă totodată și noile disensiuni și încă nu oriunde, ci chiar în primele reuniuni ale Parlamentului României Mari. Pagină cu pagină se simte astfel acumularea norilor care vor întuneca din nou orizontul.

Scurtul intermezzo apoteotic e urmat de „interbelicul” care, după 1989, s-a bucurat de o idealizare excesivă, când, de fapt, toate izbânzile reale din domeniile economic și în special cultural, au fost serios contracarate de dezmățul politic. Garda de Fier, pe de o parte, Carol al II-lea, cu labilitatea și propensiunile sale paranoide, pe de alta, au tulburat grav atmosfera vremii și, deopotrivă, seninătatea și calmul narativ al autoarei. Nu, însă, fără ca și cele câteva drame familiale să-și găsească totuși locul în însemnările sale. Astfel, moartea fratelui „Ionel”, mult iubit, respectat, admirat, urmată de divergențele cu cumnata Eliza, care pusese stăpânire pe conacul de la Florica, loc sacru al familiei, unde Sabina n-a mai avut acces, au bulversat-o profund. Și totul a culminat dezastruos cu mutilarea României Mari, intrarea în scenă a lui Antonescu și degradingolada demențială a „rebeliunii” și „statului național legionar”, dincolo de care memorialista nu mai trece. Dar în toate turbulențele acelea se implică nu numai afectiv și, la un moment dat, îl interpelează în propria lui casă pe Antonescu însuși, în care crezuse iar acum o dezamăgise: „Legionarii au înlocuit pe regele Carol și dumneata ești șeful lor. Șeful unui partid de asasini. Ei au deschis în România era asasinatelor, necunoscute la noi.” Antonescu dă vina pe Duca. Discuția continuă tot mai tensionată, până când „Ajunsesem la un paroxism, înfuriat, se repezi pe scară și dispăru în etajul de sus, fără a mai saluta. De atunci nu l-am mai văzut.” Acest „adaos de însemnări”, cum îl numește autoarea, se încheie cu secvența *Ianuarie 1941*, când „Bande de legionari cu drapele în frunte mergeau cântând, urmați de pleava populației. Tot ce găseau prin case, prin prăvălii era ridicat și cărat la cuiburi și case amice. La abator au omorât pe măcelarii evrei ca pe boi și i-au atârnat în șir, în locul vitelor.” Astfel, acest al doilea volum se încheie în fața unei perspective sumbre, în deznădejdea și uluirea memorialistei: „În fine, nu ne-am putut închipui ca o astfel de nebunie sângeroasă să cuprindă pe români. Dar

ceea ce este mai grav și mai trist este demoralizarea și intoxicarea elevilor din școli.”

Sabina Cantacuzino nu s-a pretins niciodată scriitoare. Ea și-a povestit atât amintirile cât și trăirile directe cu șarm de povestitor care dă prioritate memoriei afective, cu știința de a-și ține tot timpul cititorii *in medias res* – în miezul lucrurilor – precum Homer. Stilul ei nu e unul supravegheat în sens literar, ci stilul unei doamne educate și cultivate, cu *expresivitate involuntară*, vorba dlui Eugen Negrici, deprinsă cu comunicarea în scris, care însă, aici, îi atestă sinceritatea și autenticitatea trăirilor. Dincolo de excepționala valoare documentară, memoriile ei rămân în literatura noastră ca un impunător și seducător monument al genului. Mai mult: aceste două cărți de memorii marchează cât se poate de elocvent modul în care Primul Război, mai mult decât Al Doilea, a fost, în istoria lumii, ca și Revoluția Franceză, o piatră de hotar dincolo de care se instala, îndeobște brutal, o nouă paradigmă existențială globală. Primul Război a fost, pentru unii, precum Ernst Jünger, o inițiere în codurile unei noi lumi. Pentru alții, precum Stefan Zweig, un reper de la care, încoace, n-a mai aflat decât iluzii și nostalgii. Cum și ceilalți memorialiști în ambianța cărora vom petrece în această carte, vor purta, într-un fel sau altul – explicit, aluziv sau disimulată în scrierile lor, – pecetea Primului Război, din care s-a născut Al Doilea, cu consecințele sale imprevizibile și active până azi.